

MAARJAMAA

V E L L O S A L O R I N G K I R I

Nr. 2 (133)

XXV aastakäik

Peetripäev 2011

EPISCOPUS ET MARTYR Eduard Profittlich Eestis 1930 - 1941

Tänavu tähistame piiskop Eduardi küüditamise 70. aastapäeva. Kuna Jumal kutsus oma ustava sulase koju 1942. a. peetripäeval, tuletagem täna meelde tema elukäiku. Esiolgu saame küll anda ainult osaliselt dokumenteeritud ülevaate, sest E. P. isiklik arhiiv on kadunud, kuid käimasolev kanonisatsiooniprotsess toob kindlasti uusi andmeid. Siinkohal anname veidi täiendatud kujul lühikokkuvõtte, mis ilmus ajakirjas *Kleio* nr. 2/1997 koos viidetega tollal teadaolevatele allikatele.

Paater Eduard Profittlich sündis 11. septembril a. 1890 Birresdorfis Reinimaal. Jeesuse Seltsi (lad *Societas Jesu*) liikmena, kuhu kuulus a-st 1913, saadeti ta a. 1930 tollaegse Eesti Apostelliku Administratuuri teenistusse tavalise kogudusepreestrina oma ordu Saksa provintsi korraldusel. Meie katoliiklaste hulgas leidis tollal rohkem poola ja saksa kui eesti kodukeelega isikuid; isa Eduard valdas hästi nii saksa kui ka poola keelt. Eesti ap. administraatoriks oli siis ülempiiskop Antonino Zecchini, kes vajas abi, sest tal oli ülesandeid ka Lätis ja Leedus. Nii juhtuski, et paavst Pius XI nimetas juba 1931. a. mais isa E. P. Eesti ap. administraatoriks, sisuliselt seega katoliku koguduste peaks kogu E. V. territooriumil. Selles ametis sai ta tegutseda kümme aastat.

Suhteliselt väikese karja uus ülemhingeekarjane püstitas endale üsna suured sihid: ehitada üles kirik, mis oleks vaimseks koduks Maarjamaa katoliiklastele ning võiks õigustatult kanda *eesti* kiriku nime. Neid eesmärke ei olnud antud olukorras võimalik saavutada kümne aastaga, kuid kuna uus hingeekarjane oli andekas ja agar töömees, jõudis ta temale antud lühikese aja jooksul üllatavalt palju ära teha.

Koguduste võrgu loomine

Eestis asuvad katoliiklased elasid küll peamiselt linnades, kuid enam-vähem elujõulised olid ainult Tallinna ja Tartu kogudused. Kuidas võimaldada mujal asuvatele väikestele gruppidele parem kontakt kirikuga?

Selleks oli kõigepealt vaja rohkem vaimulikke, ent ka koguduste ümberkorraldamist. Töö läks korda: kui a. 1930 oli Eestis ainult kolm kogudust kahe vaimulikuga, tegutses a. 1939 juba kümme kogudust 14 vaimulikuga, peale nende veel 5 orduvenda ja 15 nunna. Muidugi nõudis abiliste värbamine palju aega ja vaeva juba E. P. oma orduvendade, veel enam aga nunnade (kokku neljast eri õeskonnest) ja kaputsiinide osas. Aega ja vaeva nõudis peale selle veel uute koguduste majandusliku toimetuleku kindlustamine, milleks tuli samuti hankida vahendeid välismaalt. Välismaareise tuli kirikupeal teha mitmeid, ametiasjus (Vatikan), naabrimaade kirikueluga tutvumiseks (Soome, Rootsi), eukaristlikul kongressil osalemiseks (Ungari) ja iga-aastase eriravi saamiseks (Saksamaa).

»Poola kirikust« eesti kirikuks

Iseseisva Eesti esimesel kümnendil kutsuti meil katoliku kirikut üldiselt *poola kirikuks*, mida ta väliselt oligi. Selle muutmine *eesti kirikuks* ei meeldinud mitte-eestlasest usklikule, olgugi et uus ülemhingeekarjane andis neile head eeskujut, asudes otsekohe eesti keelt õppima ning peatselt ka eesti keeles jutlustama. Õnneks oskas ta kõigisse mõistvalt suhtuda, mis hoidis ära tõsisemate probleemide tekkimise.

Tagasisivaates kaldungi E. P. tegevuse tähtsaimaks aspektiks pidama hingeekarjasetööd. Nende arvates, kes teda tundsid, oli ta *hea karjane*, kelle nõu ja tuge käisid otsimas paljud mittekatoliiklased ning isegi ateistid. Eriti hinnati tema võimet oma vestluskaaslase probleeme tõsiselt võtta ja neisse süveneda. Olgugi et ta ise hoidus proselütismist ja manitses oma kaastöölisi sellest hoiduma, sigines tema ümber eestlasest konvertiite (nt Alma ja Nikolaus Sarre, Ignace Lepp, Aleksander Kurtina).

Eestikeelse katoliikliku trükisõna loomine

Uue administraatori üheks tähtsamaks tegevusväljaks kujunes maakeelne katoliiklik trükisõna, mida enne tema saabumist tegelikult polnudki. Puudus isegi katekismus, perioodilisest väljaandest rääkimata.

Juba a. 1931 andis E. P. välja katoliku katekismuse, aasta hiljem palve- ja lauluraamatu *Au olgu Jumalale*, a. 1933 hakkas ilmuma esimene eestikeelne katoliiklik ajakiri, *Kiriku Elu*, a. 1935 veel teinegi, idakirikute küsimustele pühendatud *Ühine Kirik*. A. 1935 alustas tegevust katoliku kiriku oma trükikoda Tartus, kus a. 1940 hakati trükkima katoliiklikku Uue Testamendi tõlget. Enne trükikoja konfiskeerimist nõukogude võimu poolt jõudsid ilmuda Matteuse ja Markuse evangeeliumid, Luuka evangeeliumist aga alles esimesed korrektuuripõgnad.

Katoliikliku trükisõna loomisel tuli administraatoril enesel töötada ka vaimuliku ajakirjanikuna. Ajavahemikul 1933-1940 ilmus tema sulest vähemalt 127 eestikeelset artiklit ja üks raamat: *Ristiusu olemusest. Kas katoliku või luteri kristlus?* Mõnede artiklite pealkirjad kõlavad praeguse lugeja jaoks õige poleemiliselt, kuid enamiku moodustavad asjalikud, hea teoloogilise tasemega pikemad kirjutised (sageli küll apologetilise kallakuga needki), mille koostamine-tõlkimine pidi autorilt nõudma palju töötunde.

Eduard Profittlich diplomaadina

Kuna Püha Tooli suursaadik A. Zecchini, kes oli E. P. eelkäija Eesti apostelliku administraatori ametis, elas Riias, pidi tema järglane paratamatult tegelema ka Eestit puudutavate diplomaatiliste küsimustega. Esimene neist oli konkordaat E. Vabariigi ja Püha Tooli vahel, mida oli hakanud ette valmistama Zecchini. Läbirääkimised sel teemal katkestas alles Nõukogude okupatsioon. A. 1933 nimetas E. V. oma saadiku Püha Tooli juurde, a. 1935 nimetas Püha Tool oma saadikuks (nuntsiuseks) Eestis ja Lätis ülempiiskop Antonino Arata.

Teatud mõttes võiks E. P. tegevuse kõrgpunktiks nimetada tema piiskopikspühitsemist – ta oli ka esimene E. V. kodanik, kes katoliku piiskopiks pühitseti – mis toimus 27. detsembril 1936 Tallinnas. Samuti võib seda sündmust võtta Püha Tooli tunnustusena tööle, mida apostellik administraator oli teinud n.ö. lihtpreestrina viis aastat. Kõrgpunktiks võiks ent samuti võtta aasta 1939, sest kiriklik töö näitas pidevat kasvutendentsi kuni baltisakslaste ümberasumiseni.

Märtrisurm

Siis aga saabus „katsumiste aasta 1939” – ateistlik okupatsioon – ja innukal hingekarjasel tuli esiteks läbi kannatada kõige saavutatu toores lammutamine Nõukogude okupatsioonivõimu poolt, lõpuks aga koguni anda oma elu. „See oleks kõige ilusam lõpp minu elule,” oli piiskop kirjutanud sellest väljavaatest 8. veebruaril 1941 kirjas omastele, mis jäi tema viimaseks. Pole kahtlust, et tema ise nägi oma elu kõrgpunkti just siin.

Ainult vähesed katoliku vaimulikud omasid E.V. kodakondsust (nagu E. P. ja paater Henri Werling). Osal neist tuli küll maalt lahkuda kiriku korraldusel, sest nuntsius Arata kartis kogu kohalikke keeli valdava vaimulikkonna hävimist, ent Saksa kodakondsusest vaimulikud pidid lahkuma sundkorras (baltisakslaste ümberasumist juhtiva saksa-vene komisjoni otsusel). Ümberasumise läbi kaotasid katoliku kogudused ka hulga aktiivseid lihtliikmeid.

Piiskopile käidi mitmelt poolt peale, et temagi lahuks koos ümberasujatega, kuid E. P. jäi oma kohale. Küll aga määras ta paater Henri Werlingu oma kohusetäitjaks, juhuks kui ta ise peaks takistatud olema. Tema arreteerijad saabusidki 27. juuni hilisõhtul; vaevalt kaheksa kuud hiljem suri piiskop Kirovi vanglas, kus tähistas oma 52. sünnipäeva. Ülekuulamisprotokolli järgi oli süüdistajaks kaasvang Karl Savi (sünd. Valgas 1913). Tänapäevani ei ole õnnestunud leida ühtki teist kaasvangi, kes võiks pealtnägijana kinnitada või ümber lükata ülekuulamisprotokollides leiduvaid andmeid, küll aga on meil kahe vaimuliku kaasvangi tunnistus, et piiskop pühitses oma viimase püha Armulaua Kirovi vanglas, mõni tund enne surma. Tõenäoliselt maeti ta sama vangla kalmistule.

Õndsakskuulutamine?

30. mail 2003 avati Peterburis kiriklik protseduur ülempiiskop Eduard Profittlichi ja 15 saatuskaaslase õndsakskuulutamiseks (kõik Nõukogude Liidus asetleidnud tagakiusamiste ohvrid). Andmete kogumine nende 16 kohta on alles käimas. Jääme ootama uudiseid Peterburist.

Eesti katoliiklaste ringkiri *Maarjamaa* hakkas ilmuma piiskop Eduardi küüditamise 20. aastapäeva puhul ja tõi ära ühe tunnistaja, Marta Murdu jutustuse. Kümme aastat hiljem ilmus piiskopile pühendatud erinumber, milles leiame Vatikani Raadio vahendusel Eestissegi jõudnud usutelu Alma ja Nikolaus Sarre'ga. Mõlemad numbrid (1 ja 20) on nüüd *Maarjamaa* veebilehel kõigile kättesaadavad. Ka *Kiriku Elu* on avaldanud hulga dokumente ja mälestusi, sh piiskop Eduardile pühendatud erinumbri (5/1990). Omaette eestikeelset raamatut meil tema kohta veel pole.

Need, kes saksa keelt oskavad, võivad lugeda a. 2000 Saksamaal ilmunud dr. Lambert Klinke hästidokumenteeritud ülevaadet *Erzbischof Eduard Profittlich und die katholische Kirche in Estland 1930-1942*.